

Andrej POGAČNIK

Slovenski prostor – Švica brez Švicarjev

V tem razmišljanju najprej komentiramo urejanje prostora Slovenije v polpretekli zgodovini. Ta zgodovinski okvir v marsičem določa tudi današnje stanje in trende v prostorskem načrtovanju. V nadaljevanju avtor razmišlja o prihodnjih izzivih, pri čemer podaja predloge za značilne sektorje uporabnikov prostora.

Dosedanja pot

Naš nacionalni prostor je bil vedno prehoden, na neki meji. Čezenj so vodile rimske ceste iz Akvileje proti vzhodnim in severnim provincam ter vzhodnojadranskim mestom. Tu so potekale beneške trgovske poti, cesarske ceste in železnica z Dunaja v Trst. V času Jugoslavije se je krepila smer proti Beogradu in dosegla svoj vrh z avtocesto Bratstva in enotnosti. Pri nas so nastajala provincialna mesta, sprva vojaški kastrumi, pozneje središča fevdalnih posesti, vedno pa podrejena metropolam, kot so bile Benetke, Dunaj, Rim, Budimpešta in Beograd. Celo bližnja deželna središča so imela močen, prevladujoč vpliv na dele našega nacionalnega ozemlja, kar velja za Trst, Gorico, Videm, Karlovec, Celovec, Velikovec, Gradec. V času Titove Jugoslavije je bil, na primer, v Zagrebu sedež vojaške oblasti, pod katero je bila tudi Slovenija. Po naših tleh so potekale meje velikih vojaških sil in zavezništev, od rimskega limesa do Rupnikove linije, od strogo varovane meje med komunizmom in kapitalizmom do poznejše meje med socializmom Titovega tipa in stalinizmom. In danes tu poteka schengenska meja proti Hrvaški, na katero smo med begunsko krizo kar

pozabili – z mogočimi katastrofalnimi posledicami.

Fevdalni urbani sistem nam je zapustil številna majhna mesta, trge in farne vasi, ki so ostali del današnjega urbanega sistema. Naselbinski sistem, temelječ na kmetijski in rokodelski produkciji, je industrijska revolucija le malo spremenila. Okrepila se je vloga mest ob železnicah, zrastle so nova rudarska mesta in naselja v Zasavju in na slovenskem Koroškem. Avstroogrska si je v svojem zadnjem obdobju prizadevala integrirati imperij z železnicami in načrtno gradnjo pomembnih urbanih ustanov, pri čemer je nekaj pridobila popotresna Ljubljana. Toda na hierarhični lestvici tipologije monumentalnih cesarskih zgradb, kot so bile železniške postaje, opere, muzeji, bolnišnice, visoke šole in vojašnice, je bila Ljubljana uvrščena nižje kot Trst, Zagreb, Gradec ali Bratislava.

V času kraljevine Jugoslavije v Sloveniji ni bilo kakšnih velikopoteznih prostorskih ureditev. Nekaj je pridobila kot tretje najpomembnejše mesto države, saj so imeli status nacionalnih glavnih mest le Beograd, Zagreb in Ljubljana. Slovenijo je močno prizadela izguba Primorske in Notranjske, južne Koroške in Benečije. Resnici na ljubo pa nam je fašistična Italija zapustila precej za tiste čase modernih cest, nekaj soških hidrocentral, lokalnih vodovodov, stavb šol, vojašnic, bolnišnic in podobnih gradenj, ki so bile zgrajene za krepitev fašistične države.

V Titovi Jugoslaviji smo Slovenci sicer ponovno in tokrat za vedno izgubili večji del Koroške, Benečije, Trst in Gorico,

vendar pa smo pridobili svoj kos morske obale in dostop do svetovnih morij, česar nikoli v zgodovini nismo imeli. Trst in obalna mesta so bili docela italijanski, čeprav si to danes neradi priznamo. Tudi s pridobitvijo pretežno madžarskih delov Pomurja smo imeli kar nekaj sreče, saj so zmagovalci kaznovali Madžarsko z zmanjšanjem njenega nacionalnega ozemlja kar za tretjino. V tedanji Jugoslaviji so načrtno gradili infrastrukturo v smeri balkanske osi proti Beogradu. Režim je tudi iz političnih in prestižnih razlogov ponovno zgradil izgubljeno »Gorico«, čeprav bi Novo Gorico glede na gravitacijo lahko postavili bolj v središče gravitacije Posočja, Vipavske in Komenskega Krasa – na primer v Ajdovščino. Mursko Soboto smo načrtno razvijali kot središče Pomurja, čeprav bi bila za to primernejša obmejna Lendava. Vsaka republika je morala imeti svoje Titovo mesto, pri nas torej rudarsko Titovo Velenje. Pa ne samo to. Takrat se je prvič in verjetno zadnjič kakšno mesto zunaj Slovenije imenovalo po našem politiku: Kardeljevo (Ploče).

Republike so bile načeloma svobodne pri načrtovanju svojega ozemlja. Komunistična oblast se je kmalu odrekla idejam o vsedržavnem načrtu, saj bi po nepotrebem dregnili v »nepolitične« interese posameznih republik. Pomembnejša je bila režimska, komunistična poslušnost kot diktiranje Beograda o velikosti provincialnih mest, lokalnih cestah in podobnem.

Zanimivo, da smo že zelo kmalu, konec šestdesetih let v Sloveniji začeli razvijati ideje o policentričnem razvoju, čeprav z bistveno manjšimi populacijskimi pragi

gravitacijskih območij in mest kot naši evropski vzorniki. V tem vidim zgodovinski nasledek naše nacionalne, lokal-patriotske miselnosti, ki ni videla (in ji ni bilo treba videti) dalj od svoje vasi, iz svoje doline ali kotline.

Prvi prostorski načrt Slovenije so bile Prostorske sestavine družbenega plana Slovenije iz 80. let s ciljnim horizontom do leta 2000. Načrt je bil za tiste čase dober, uravnotežen, temelječ na solidnih analizah naravnih danosti (izdelanih 20 let prej) in sektorskih razvojnih programih. Velik, prevelik, poudarek je bil na urbanem sistemu. Podana je bila teza o somestjih, ki naj nadomestijo »pomanjkanje« ustrežno velikega regijskega središča. Stanovanjski gradnji v večstanovanjskih soseskah in proizvodnim kompleksom so bile namenjene obsežne površine. V primerjavi z urbani sistemi pa je bilo načrtovanje kmetijskega prostora zapostavljeno. Infrastrukture so bile načrtovane smelo in ambiciozno. Postavljene so bile strateške usmeritve za avtocestni križ, modernizacijo železnic, hierarhijo letališč, zarisani so bili novi elektrovi, plinovodi, celo produktovod naftnih derivatov iz Kopra do Ljubljane. Določeni so bili glavni prostori za varstvo narave, rekreacijo in turizem – slednji je bil vezan zlasti na naravna zdravilišča, smučišča in morsko obalo.

Drugi, še zdaj veljavni prostorski načrt je Strategija prostorskega razvoja Slovenije (v nadaljevanju: SPRS). Nastala je že globoko v času samostojne države in se ni veliko razlikovala od predhodnih prostorskih sestavin družbenega načrta. Na to ugotovitev lahko gledamo na dva načina: ali je bil predhodni dokument tako celovit in kakovosten, da mu ni bilo mogoče niti v novi državi nič bistvenega dodati ali odvzeti, ali pa smo novo državo tudi urbanisti vzeli kot samoumevno dejstvo in bolj ali manj nadaljevali svoje načrtovanje, sledeč trendom in inercijam iz preteklosti. Kot da smo ostali brez idej, poguma, smelosti in vizij.

Kot da smo spregledali, da se je po odcepitvi od Jugoslavije o vseh rečeh treba vprašati na novo in da od takrat naprej popolnoma po svoje krojimo slovenski prostor. Nov »gospodar« – Evropska unija – nam je torej prišel kar prav.

Nekaj pozitivnih usmeritev pa je SPRS vendarle prinesla: poudarek smeri JZ–SV torej od Kopra, Ljubljane do Maribora. Uveljavila se je torej »stara« avstroogrška razvojna os in posredno naša povezava z Avstrijo in višegrajskimi državami. Kot pozitivne usmeritve v SPRS so poudarjeni še vloga pristanišča Koper, dorečen sistem avtocest, trase novih hitrih cest, energetska izraba naših rek, izkoriščanje energije vetra, sonca, biomase in geotermike, diferenciacija razvoja kmetijstva glede na naravne danosti in omejitve na območjih podtalnice. Navedene so bile lokacije čistilnih naprav odpadnih voda in regijskih centrov ravnanja z odpadki. Izgradnja čistilnih naprav ter ureditev zbiranja, reciklaže in odlaganja odpadkov so poleg avtocest največji dosežki našega načrtovanja prostora v novi državi.

Tudi za SPRS so značilni ponavljanje tez o policentričnem urbanem sistemu, prevladujoča usmerjenost v varstvo okolja, naravne in kulturne dediščine, malo ukrepov za varstvo pred naravnimi nesrečami.

Po osamosvojitvi se je od nekod pojavila politična parola, da bomo postali druga Švica. Pri tem so pozabili, da Slovenci pač nismo Švicarji. Zamenjavo političnega sistema smo izvedli le napol, samoupravni socializem še naprej meša štrene vse do danes. Tako kot so sindikati država v državi, tako različne nevladne organizacije, civilna družba, društva in krajani (zlasti sosedje) prostorsko načrtujejo znotraj uradnega sistema prostorskega načrtovanja. Z drugimi besedami, lahko minirajo vsak družbeno koristen, strateško sprejet, strokovno utemeljen in finančno zagotovljen projekt. Tako se je demokracija v prostoru spre-

nila v svoje nasprotje, ko manjšina in zasebni interesi prevladajo nad interesi večine. V tem razmišljanju sem omenil več takih primerov – kot so tretja prometna os, elektrarne na Muri, škofljiška in blejska obvoznica, vetrna elektrarna Volovja reber, varstvo Ljubljane pred poplavi ...

Socialistične struje vedno znova zakomplicirajo nove prostorske zakone, ki zato določajo nepregledne, dolgotrajne in neučinkovite postopke. Značilen primer so tako imenovane pobude krajanov ali investorjev za spremembe namembnosti, novogradnje itd. Iz mehanizma, ki naj bi bil le kazalnik teženj v prostoru, smo naredili populističen instrument, ki relativizira zakonitost prostorskih aktov, zlasti občinskih prostorskih načrtov. Češ, saj bodo pobude že enkrat upoštevane v spremembah načrta, prostorski akt je pač začasen, spreminjajoč se dokument. Ljubljanski urbanizem je v tem pogledu vodilen. Namesto da bi odpravili mestne in nacionalne sramote – neobstoj ljubljanske avtobusne postaje, neobstoj mestnega letalskega terminala in bedo ljubljanske železniške postaje, mestna občina kar naprej zbira na tisoče pobud za nenehne in drage urbanistične spremembe.

Po tem kratkem orisu nekaterih značilnosti prostorskih ureditev v preteklosti navajam razmišljanja o stanju in problemih ter svoje predloge za ustrežnejše strateške ureditve po posameznih sektorjih.

Urbani sistem

Sistem naselij naj se odreče nedemokracijski razdelitvi mest na bolj, manj in še manj pomembna, na razvojno bolj ali manj perspektivna. Ideja o hierarhični razvrstitvi mest ni bila uresničena in je neuresničljiva.

Popolnoma po logiki prebivalstvenega zaledja, dostopnosti, obstoječih in

novih državnih institucij bo še naprej poudarjena vloga Ljubljane kot državne in evropskega središča. Ljubljana je med najmanjšimi evropskimi prestolnicami (razen žepnih držav, kot so Malta, Andora, Liechtenstein, San Marino, Monako). Urbanizem Ljubljane ni samo stvar Ljubljčanov, temveč zaradi javnih storitev, ki jih nudi državi, stvar vseh Slovencev, za oskrbne funkcije stvar prebivalcev osrednje regije ter ne nazadnje tudi stvar poslovnih partnerjev iz tujine in turistov. Tako kot velja za druge prestolnice, je tudi Ljubljana »obsojena na uspeh«. V metropolitanski regiji je nadpovprečen BDP, presežek delovnih mest, privlači investitorje in turiste. Zato je omejevanje razvoja in rasti Ljubljane nesmisel, ta mora biti konkurenčna beneški in tržaški aglomeraciji, Zagrebu in Gradcu.

Mariboru, Celju, Kranju, Kopru, Novi Gorici in Novemu mestu pripada vloga regijskih središč. Na ta mesta naj se osredotočijo javne investicije »višje ravni«, to je bolnišnice, univerze, regionalna uprava in sodstvo, v njih naj bodo centri profesionalne kulture in športa, tehnološki parki, industrijske cone, logistična vozlišča, priključki na avtoceste in postaje hitrih prog, manjša letališča itd. Tržna logika bo vanje pritegnila nakupovalna središča, hotele, kongresne centre, sejemske, zabavišne parke itd.

Druga večja (za slovenske razmere) mesta bodo imela značaj subregionalnih ali medobčinskih središč, vendar bo odvisno od njihove vitalnosti, konkurenčnih prednosti, dostopnosti, zaledja in ponudbe lokacij, ali bodo razvila ustrezno raven funkcij, na primer srednje in višje šolstvo na ravni prve bolonjske stopnje, zdravstvene ustanove na ravni zdravstvenih domov ali specializiranih bolnišnic, kulturne ustanove, športni stadioni, industrijske cone, tehnološka središča, javni mestni promet itd.

Za druga naselja velja, da so ali občinska središča ali večja urbana naselja v občini. Zanje bo še posebej veljalo, da naj si s svojimi silami, investitorji, ponudbo lokacij in primerjalnimi prednostmi ustvarijo kar najboljše bivalno, delovno okolje in oskrbo zaledja. Ključna za to raven pa je zagotovitev dejavnosti osnovne ravni, kot so osnovna šola, ambulanta, podružnica pošte in banke, trgovina, obrtna storitve, center ljubiteljske kulture in športa.

Po navadi slišimo, da je več kot 200 urbanih središč občin preveč, neracionalno, da vodi v podvajanje funkcij, neekonomičen naselbinski vzorec. Danes gledam na ta problem drugače. Ljudje so se postopoma identificirali s svojo občino. Svoje središče razvijajo, ga olepšujejo in s tem dvigujejo tudi raven urbanih uslug za vso občino. Že res, da so si s skladi EU številne občine v svojih urbanih središčih privoščile nepotrebna krožišča, pločnike sredi polj, kakšen prazen, prenovljen mestni trg, obnovljeno staro hišo, zgradile nov vrtec ali dom za starejše. Neracionalno so trošile sredstva EU le za izboljšanje urbane kakovosti, ne pa za nova delovna mesta, infrastrukturo, energetsko samooskrbo in podobno. Toda nič manj pomembno ni posredno ustvarjanje okolja, ki daje konkurenčne prednosti in privlačnosti za investitorje, družinska proizvodna podjetja, mlade kmetovalce, turiste, izletnike in rekreativce.

Kmetijstvo in gozdarstvo

Desetletja so se v prostorskih načrtih kopičile analize in inventarizacije kmetijskega prostora. Množile so se omejitve, varstva in stalni črni scenariji o katastrofalni izgubi kmetijskih zemljišč zaradi urbanizacije in novih cest. Skoraj nič pa ni bilo proaktivnega, razvojnega razmišljanja. Hrana je in bo strateška dobrina, čim večja prehrabna neodvisnost je nujna strategija vsake razumne

države oziroma da izvažata toliko hrane, da si lahko privoščita uvoz tiste hrane, ki je podnebno, pedološko in sicer ni mogoče pridelati doma. Zakaj kar naprej omejujemo proizvodnjo na najboljših pomurskih njivah in drugih aluvialnih ravninah Slovenije zaradi varstva podtalnice? Ali pitne vode res ni mogoče pripeljati iz okoliških gričev in hribov, za poljedelstvo pa sprostiti omejitve – ki so v EU že dovolj stroge in nam kljub masovni proizvodnji zagotavljajo varno hrano. Nove vodne akumulacije, namakalni ali osuševalni sistemi pri nas vedno znova trčijo v nepremostljive naravovarstvene in okoljevarstvene zahteve. Že Marija Terezija in morda celo Rimljani so v Ljubljanskem barju videli žitnico cesarstva. Zdaj ko se Barje osušuje po naravni poti, pa koruzne njive na robu mesta razglasimo za Naturo 2000 in krajinski park! In to na za Slovenijo veliki ravnini, kamor bi poleg intenzivnega kmetijstva lahko umestili prepotrebno športno letališče, veliko umetno jezero za športe na mirnih vodah in poletno kopanje, razbremenilne obvoze, mrežo kolesarskih poti itd.

Pred urbanizacijo in cestami (v prihodnje tudi pred železnicami) je treba zaščititi vsako ped kmetijske zemlje, pravijo. Pri tem pa pozabljajo, koliko zemljišč se zarašča, koliko terasastih kultur je izginilo, na koliko površin se je vrnila »prvobitna narava«. Teh izgub ekološki ne prištejemo v nova območja divjine. Nujna je nova kolonizacija opuščenih kmetij in vasi z nudenjem vse potrebe podpore s strani nas prostorskih načrtovalcev. Recimo za izgradnjo velikih hlevov, rastlinjakov, silosov, za prilagoditve reliefa, za irigacije itd. Kot načrtovalci nikakor ne smemo območij v zaraščanju opredeliti za gozd, čeprav se ta tam dejansko nahaja. Vztrajajmo, da so to kmetijska zemljišča in zagotovimo strateško možnost ponovne agrarizacije!

Kot izgovor v zadregah pri načrtovanju agrarnega prostora prostorski načrto-

valci kar naprej pišemo, da naj se v varovanih, torej bolj goratih, gričevnatih in manj rodovitnih območjih kmetje ukvarjajo z biološko pridelavo, kmečkim turizmom in domačo obrtjo. (Kot starodobniki v narodnih nošah za fotografiranje turistom in rekreativcem.) Tako prodajanje iluzij pa pozablja, da biokmetijstvo pomeni le nekaj odstotkov proizvodnje (bistveno dražje) hrane. Izvaja se lahko na dobrih kmetijskih tleh. Drugo prodajanje sanj je kmečki turizem. Ta lahko uspeva v povezavi s konkurenčno, sodobno turistično ponudbo v naravnih zdraviliščih, kopališčih, na smučiščih, v tematskih parkih, na kolesarskih in pohodniških poteh – kar je pogosto v navzkrižju z varstvenimi omejitvami.

Gozd je sicer res ekološki rezervat, izravnan območje, habitat, uravnava podnebne ekstreme in vse drugo. Je pa tudi stroj za proizvodnjo lesa, s katerim gradimo, oblikujemo izdelke, ga pokurimo. Skratka, drevesno biomaso recikliramo v zaključen krogotok. Popolnoma odveč je prepoved goloseka, razen na območjih najlepših pejsažev in v bližini naravnih spomenikov. Tako kot v Avstriji, Nemčiji in sploh večini držav naj bodo goloseki dovoljeni, in sicer manjši, neproblematični glede ponovne zasaditve, erozije tal, vetra. Goloseki omogočajo cenejše, varnejše, temeljitejše gozdarjenje in uspešno ponovno gojitev novega gozda. Cenejši les bo tako res lahko pognal nov cikel domače lesnopredelovalne, pohištvene industrije, ogrevanja na lesno biomaso in podobno. Tako pa že v startu med kolesja lesarstva potisnemo kamen težjih, dražjih in popolnoma nepotrebnih tehnologij.

Turizem

Rast turizma (vendar ob krajšanju dolžine bivanja pri nas in ob ugodnih mednarodnih varnostnih okoliščinah) nas uspava o naši uspešnosti. V resnici

pa je naša ponudba skromna, celo če jo primerjamo s celinskim delom Hrvaške. Nimamo vizij za atraktivne nove ponudbe, kot so vodni parki, avtodromi, nova smučišča, umetna jezera, veliki doživljajski parki itd. Izgubili smo nekdanja smučišča in dostope v visokogorje, kot so bili Zelenica, Kobla, zgornji del Vitranca, ali v sredogorju, kot so bili Zatrnik, Zaplana, Kalič ... Nihče od naravovarstvenikov ni izračunal, koliko površin je bilo s tem vrnjenih neokrnjeni naravi. Celo tam, kjer bi lahko z manjšimi posegi širili ponudbo, ki bi bila primerljiva srednji ravni smučišč, se znajdemo pred prepovedmi za umetno zasneževanje in gradnjo novih žičnic na Voglu, za širitve krvavških smučišč na Kalški greben, za gondolo na Vitranc. Neizogiben dvig snežne meje bo zahteval, da za smučanje vsaj minimalno posežemo v nova visokogorja, recimo na Komno, Velo Polje, na Notranjski Snežnik. Nobene nove alpske gorske ceste ne zgradimo. Še dobro, da sta bili, v tem pogledu, prva svetovna vojna in italijanska okupacija, da so zgradili vršiško in mangartsko cesto. Po zgledu Švice in vseh drugih alpskih držav bi morali vršiško cesto (kot plačljivo) nameniti turizmu, gorskemu kolesarjenju in dostopu za gornike, ves tranzit pa preusmeriti v predor!

Energetika

V SPRS smo kar prav in pogumno lokacijsko opredelili prihodnje hidrocentrale, vetrna polja, toplarne na biomaso, izkoriščanje geotermike. Toda od zavez je ostalo bore malo. Izjema je sicer počasna, toda vendarle vztrajna izgradnja spodnesavske verige elektrarn. Toda že se oglašajo argumenti proti nadaljevanju verige na srednji Savi do Litije. Tako rekoč nič nismo storili glede vetrne energije. Medtem ko se v Avstriji, na Hrvaškem in povsod drugje vrti na stotine vetrnic, se pri nas, kot v posmeh, vrtita dve. Čeprav smo skoraj vse vetru izpostavljene vzpetine zaščitili z Na-

turo 2000, in preprečili celo lokacijo na nezaščitenem hribu Volovja reber. Tu nam res ni pomoči.

Res je bila izgradnja TEŠ 6 komercialna napaka, saj je v globaliziranem svetu mogoče elektriko pridobiti ali uvoziti ceneje. Pa vendar je v negotovem in konfliktnem polnem času na TEŠ treba gledati drugače: imamo sicer drag, vendar domač, zanesljiv vir. Izkoriščanje lignita daje zaposlitev velenjskim rudarjem, ki bi bili sicer nerešljiva socialna bomba. Postopno, premišljeno in skrajno finančno racionalno se pripravimo na izgradnjo drugega bloka nuklearke, kar je ekološko, cenovno in tehnološko zanesljiv energetski vir – še zlasti zdaj, ko smo rešili problem lastnega odlagališča NSRAO.

Popolnoma demagoške so parole zelenih, da je treba z energijo bolj varčevati, proizvajati z energetsko manj potratnimi tehnologijami oziroma vrstami industrije. Toda tako razmišlja cel svet, in mi ne bomo ravnali nič drugače kot sosednje države, Evropa in svet. Vsi pač ne bodo mogli, znali in konkurenčno proizvajati računalnikov! Proizvodnja sončnih kolektorjev, vetrnic, novih kogeneracijskih toplotnih strojev je že zdavnaj v domeni najrazvitejših držav. Katera so v resnici nova zelena delovna mesta? Ali naj na željo zelenih zapremo naše elektrojeklarne, livarne in tovarno aluminija?

Čim bolj je treba lokacijsko olajšati in spodbujati izgradnjo sončnih elektrarn oz. postavitve kolektorjev na nasipih, pobočjih, strehah kot način prekritja velikih parkirišč. Destimulirati pa njihovo postavitve na kmetijskih zemljiščih. Zaradi velikanske gozdnatosti ne bi smela biti prepečena vsaka poseka na pobočjih ali planotah za umestitev sončnega ali vetrnega polja.

In še nekaj misli o Muri. To reko smo v prostorski, energetski in še kakšni strategiji ali razvojnem programu opredelili

za pridobivanje čiste, domače, obnovljive, skratka »zelene« energije. Tudi kot naš prispevek k zmanjšanju toplogrednih plinov. Toda ne! Okoljevarstveniki in naravovarstveniki s popolnoma izkričljeno, črno-belo »resnico« vsej slovenski javnosti reko prikazujejo kot izjemen ekosistemski, krajinski in celo rekreacijski biser. Mlin na Muri je ob tolikšnem ponavljanju v medijih postal nekakšen drugi Triglav. Kaj pa je Mura v resnici? Deroča, regulirana reka, vedno grozeča zaradi poplav in erozije obal. Prekinitve toka plavin zaradi hidrocentral v Avstriji povzročajo, da se struga stalno pogloblja, s tem pa se izsušujejo mrtvi rokavi, mokrišča in izgubljajo hidrofilni gozdovi. Obale niso atraktivne, reka ni primerna ne za čolnarjenje ne za kopanje. Hinavski avstrijski naravovarstveniki spodbujajo proteste proti elektrarnam na Muri na našem odseku reke, ob tem, da je na avstrijski strani veriga elektrarn od visokih Tur do meje. Naj potem oni, če so iskreni, plačujejo naše položnice!

Industrija in rudarstvo

Izvozno usmerjena industrija je steber našega gospodarstva. Skupaj z malimi in družinskimi podjetji ustvarja tisti dohodek, ki nam omogoča razmeroma visok potrošniški standard, socialno državo in kakovostne družbene dejavnosti. Zato je industriji in obrti treba nuditi vse in neovirane prostorske možnosti za nova podjetja in razširitev na obstoječih lokacijah. Treba je stopiti na prste tistim egoističnim krajanom in družbenim iniciativam, ki nasprotujejo kakršnikoli širitvam in zbirajo podpise za zapiranje tovarn, kaj šele za odpiranje novih. Naloga urbanizma pa je, da najde primerne mikrolokacije, da načrtuje okoljsko sprejemljive, infrastrukturno in tržno zanimive cone svobodnega podjetništva (angl. *free enterprise parks*). Res je, da je obstoječih površin za proizvodnjo dovolj, toda vsaka ni primerna za konkretnega investitorja. Tovarne se želijo

širiti na isti lokaciji, podjetnik si želi novo proizvodno na domačem dvorišču in svoji lastniški parceli.

Rudnike smo zaprli. Pri tem pa bi morali strateško varovati območja ugotovljenih in mogočih zalog pred urbanizacijo, pred poteki pomembne infrastrukture in drugimi posegi, ki bi nepovratno onemogočili izkoriščanje kdaj v prihodnosti. Tehnologije se naglo spreminjajo in nekatere doslej nepomembne rudnine naenkrat postanejo iskane in drage. Naš premog, svinec, cink, uran in še kakšna rudnina so v nedrjih zemlje zakopano narodno bogastvo, ki ga strateško varujemo za zanamce.

Tudi pri peskokopih in kamnolomih smo kot načrtovalci izjemno neaktivni. Krajanje zahtevajo zaprtje vsakega bližnjega kopa in se ne sprašujejo, iz česa so naše ceste in stavbe. Za velike kope državnega pomena so nujni ustvarjalni sanacijski projekti. Recimo, nova pokrajina po odstranitvi kakšnega hriba, umetna jezera, proizvodna območja ali odlagališča v depresijah po zaprtju. Celotna sanacije starih kopov z ruševinami in jalovino gradbenih jam ne omogočamo, čeprav bi tako lahko sanirali številne »rane« v naši krajini.

Promet

Železnice naj bodo v novi prostorski strategiji tako pomembna prelomnica, kot so bile avtoceste. Olajšale bodo delovne, šolske, nakupovalne, turistične in druge migracije in spremenile urbani sistem – kot so ga že sredi 19. stoletja. Postaje na hitrih progah bodo za mesta pomenila nov razvojni izziv. Za postajna poslopja naj se uporabijo obstoječa, ki naj mejijo na območja za pešce. Kranj, Škofja Loka in še kateri kraj se bo pri tem srečal z novimi problemi. Nesmiselno pa se je vdajati iluzijam, da bi zaradi premajhnih populacijskih bazenov uvajali nove primestne proge, lahko

železnico in podobne utopije – ki jih lahko uresničijo milijonska mesta. Ni treba posebej poudarjati, da naj čim več tovarnega prometa poteka po železnici, kar je predvsem v domeni mednarodnih logističnih verig.

Kolesarstvo se bo povečalo in Slovenci bomo vse bolj kolesarski narod. Mreže kolesarskih poti je treba širiti tudi v predmestjih in manjših krajih. Ni treba povsod graditi novih poti, iznajdljivo lahko uporabimo obstoječe lokalne ceste, seveda z ustrezno varnostno signalizacijo, označbo pasov za kolesarski promet in podobno. Uporabimo lahko tudi poljske in gozdne poti, pri čemer odpiramo za kolesarje nove naselbinske, kulturnokrajinske in naravne vrednote.

Poudarjanje javnega prometa z avtobusi, shuttli, taksiji in primestnimi tirnimi progami nima večje perspektive, ker so pragi ekonomičnosti v Sloveniji zaradi premajhnega števila potencialnih potnikov nerealni za nove in celo za obstoječe proge. Nova električna, varčna, manj onesnažujoča in cenovno dostopna osebna vozila bodo ohranjala avtomobilski promet na vsaj isti ravni. Slovenija je dežela majhnih naselij, vasi, zaselkov in drugih oblik razpršene poselitve, v katerih je nujen prevoz od vrat do vrat, kar močno omejuje rabo javnega prometa. Imamo dobro razvito, vzdrževano cestno mrežo do vsakega naselja, zaselka ali hiše, treba pa jo je popravljati, marsikje asfaltirati. Poleg tega ljudje ne marajo prestopanj, čakanj, hoje do postajališč in od njihovega doma do destinacije, zato pri izbiri prevlada osebno vozilo!

Specializirani centri storitev

Avtoceste so bistveno olajšale dostopnost do javnih storitev. Temu dejstvu se bodo morale prilagoditi mreže šolstva, zdravstva, trgovine, uprave, kulturne, športne in še kakšne ponudbe.

Ljudje raje hodijo v velike moderne centre zaradi njihove boljše ponudbe, kakovosti, nižjih cen, izbire. Velik obseg neke dejavnosti lažje sledi najnovejšim dosežkom na določenem področju, pri neki storitvi ali blagu. Tako potrošniki in uporabniki storitev »preskočijo« ponudbo v medobčinskih in subregionalnih središčih. Zaradi opisanega pojava je treba na območjih velikih koncentracij, kot so bolnišnice, univerze, turistična središča, nakupovalna, športna in podobna središča, predvideti še nove površine za njihovo širjenje. Vse naštetu naj se načrtuje v velikih regijskih središčih ob ugodnih dostopih do avtocest in (prihodnjih) hitrih prog.

Koncentracija in drugačne oblike lokacijske privlačnosti pa veljajo tudi za nove specializirane centre, ki so relativno neodvisni od urbanega sistema, morajo pa biti dobro dostopni po avtocestah, železnicah, tudi z letalskim prometom, da lahko pokrivajo velik del domačega in čezmejnega zaledja. Tako bomo morali načrtovati vsaj eno lokacijo ali več teh za kampus zasebne univerze, vodne, igralniške in zabaviščne parke, diskontne trgovine, morebitne nove centre turistične in kulturne ponudbe. Za slednje je zaželeno, da so ob prenovljenih gradovih, arheoloških ostalinah, muzejih na prostem, od starih ohranjenih mestecih ali vaseh.

Problemske regije

Treba bo na novo definirati ogrožena območja. Kljub vsem statistikam bi morali Pomurje izločiti iz problemskih regij. Tam so najboljša kmetijska zemljišča, naravna zdravilišča, energetski potenciali Mure in zalog plina, dobra prometna dostopnost po avtocesti in posodobljeni železnici. Bližina Avstrije, Madžarske in Hrvaške nudi dodatna delovna mesta oziroma prednosti zdomskega dela, dodatne kupce in turiste. O prosperiteti Pomurja pričajo obnovljene

domačije, uspešna ponudba kmečkega turizma, obsežne mehanizirane kmetije.

V primerjavi s Pomurjem, ki nudi številne možnosti, pa so nekatere naše regije v resnici ogrožene zaradi slabe rodovitnosti tal, goratosti, prometne izolacije, pomanjkanja dela, depopulacije: Notranjska s Brkini in Šavrini, Loška dolina, velik del Kočevske, Obkolpje, predeli Kozjaka.

Zasavje – rudarski revirji – so, žal, še vedno problemska regija – zaradi izseljevanja mladih in pomanjkanja delovnih mest. Ob tem pa ima regija ugodno prometno lego v središču države, visoko raven družbenih storitev, industrijsko tradicijo, energetske potencialne. Vendar se regija očitno trudi za svoj nerazvoj. Desetletja je bila njihova skrb zapiranje rudnikov ter s tem termoenergetike in izstavljanje računov za razvojno zaostajanje. Zdaj se zoperstavljajo kakršnikoli misli o sežigalnici odpadkov, zaprli bi cementarno. Ni jim uspel (razen Hrastniku) idrijski model prehoda v visokotehnološke, izvozno usmerjene industrije, in negativna spirala se nadaljuje. Kot da je bil zasavski zakon le potuha za neaktivnost ter spodbuda za jadikovanje in večno dokazovanje o demografskih problemih, onesnaženosti vseh vrst ...

Mednarodno sodelovanje

Evropska unija je ob krizah po letu 2008 demistificirala številne utopije in upe glede mednarodnega sodelovanja, ki smo jim močno nasledli tudi mi. Sodelovanje med državami je postalo tekmovanje oziroma ugotavljanje, kdo bi ob morebitnem sodelovanju imel največ koristi. »Sodelovanje severno-jadranskih pristanišč« je pomenilo boj ter medsebojno škodovanje med pristanišči v Trstu, Benetkah, Kopru in na Reki; turistično sodelovanje v zahodni Istri je pomenilo enake ovire na meji in

prasko glede Piranskega zaliva kot pred vključitvijo obeh držav v EU. Tromeja je ostala lepa ideja, če pa bi se uresničila, bi prej pomenila dodaten priliv naših smučarjev, kolesarjev in pohodnikov na avstrijsko in italijansko stran. Os Gradec–Maribor je ostala v predalih, če pa bi se uresničila, bi Gradec svoj gravitacijski vpliv razširil še na slovensko Štajersko ...

Zato moramo v novi strategiji pametno in previdno določiti svoja strateško pomembna sodelovanja, ne pa z naivnimi »čezmejnimi integracijami« posredno krepiti premočne konkurence Zagreba, Gradca, Trsta, Gorice, celo Reke. Razmeroma neproblematično bi bilo sodelovanje v obliki skupne ponudbe na depresivnih območjih, ki ležijo na obeh straneh meje. Na primer v Obkolpju, na Gorjancih – Žumberački gori, v Čičariji, Beneški Sloveniji. Pri vseh drugih, prej omenjenih sodelovanjih, pa je treba skrbno paziti na slovenske koristi in se zavedati pretenj, ki lahko izhajajo iz naivnih sodelovanj. Nič ni narobe, če se na politični in deklarativni ravni vključujemo v podonavsko, alpsko, CADSES, srednjeevropsko, sredozemsko, jadransko-jonsko in še kakšno regionalno sodelovanje, dokler ne pride do obvez, okoljskih omejitev, zavez in projektov, ki so nam lahko v škodo. Še najbolj in brez večjih pretenj si lahko prizadevamo za vlogo pristanišča Koper za potrebe Madžarske, Češke, Slovaške. Skratka za sodelovanja z državami, ki »preskoči« nam sosednje države – tako kot počne tudi naša konkurenca.

Podnebne spremembe

Čeprav so napovedi o podnebnih spremembah precej negotove, včasih preveč alarmantne, pa nas desetletne izkušnje vendarle prepričujejo, da se bo Slovenija soočila z višanjem temperature, temperaturnimi ekstremi, neenakomernimi razporeditvami padavin, hudimi

vetrovi, poplavami, sušami, gozdnimi požari itd. Dvig morske gladine na naši obali, pa kot je videti, še dolgo ne bo pereč problem.

Za nevarnosti pred ujmami smo vedeli že v ustvarjanju SPRS, toda konkretnih prostorsko konkretiziranih ukrepov nismo načrtovali. Zdaj moramo odločneje načrtovati protipoplavne ureditve, namakalne in osuševalne sisteme, vodne akumulacije, zasaditve gozda kot protivetrne zaščite, uvajati nove odpornejše kulturne rastline in domače živali. Velika umetna jezera v bližini mest naj uravnavajo mikroklimo, služijo namakanju, rekreaciji in kot inundacijski prostori ob poplavih. Ni treba samo varovati, kar nam je ali česar nam ni podarila narava, lahko ustvarimo nove ekosistemsko pestrejšje, varnejše, estetske in funkcionalno urejene krajine!

Podnebne spremembe bodo povzročile ukinitev še nekaterih smučišč. Lahko pa bodo prinesle tudi nekaj dobrega: podaljšanje vegetacijske dobe, dvig meje kulturnih rastlin do 1.500 m, dvig gozdne meje do 2.000 m in vegetacijske meje do najvišjih nadmorskih višin pri nas. Krepil se bo trend izgradnje visokogorskih letovišč, počitniških hiš na večjih višinah, hkrati z gorskim kmetijstvom.

Varnost

V strateške prostorske dokumente je nujno treba zapisati tudi, da se morajo izvajati ukrepi za zagotavljanje varnosti Slovenije. To vključuje tudi zaporo meje s fizičnimi ovirami, dodatne varnostne sisteme na mejnih prehodih, varovanje morske meje, pravočasno določitev morebitnih centrov za (kratkotrajno) nastanitev in obravnavo beguncev. Naša mesta ne smejo postati »mali Istanbul«, »mali Kabul« in deli mest s podobnimi izrazi, ki poimenujejo obsežne četrti zunajevropskih priseljencev, saj je absorpcijska in finančna moč Slovenije za kaj takega absolutno premajhna.

Slej ko prej se bodo zaprla vrata ciljnih držav dosedanjih migracij, kot so Nemčija, Anglija, Francija, skandinavske države, Italija, Avstrija, in begunski val se bo ustavljal na naših tleh. Še toliko bolj, ker bodo države Vzhodne Evrope izkoristile sedanjo krizo EU, izhajajoč tudi iz integracijskih neuspehov in terorizma v prej naštetih ciljnih državah, in bodo absolutno zaprle poti migrantom. Pišem seveda o Madžarski, Češki, Slovaški, Poljski, njihovem zgledu pa bodo sledile še druge države.

Posredno s tem problemom mora Slovenija še toliko bolj uresničevati svoje zaveze pri sodelovanju v Natu. V prostorskem smislu to pomeni neovirano delovanje vojaških poligonov, vadišč za usposabljanje in rezervacije prostora za še druge obrambne infrastrukture. Če se že tako zelo otepamo ustreznega financiranja Nata, ne delajmo še dodatnih prostorskih problemov! Naši obsežni gozdovi, velika območja neposeljenega sveta nam omogočajo še dodatne umestitve vojaške infrastrukture – kar daje dodaten zaslužek, omogoča gradnjo cest in financiranje lokalnih potreb.

Varstvo narave in okolja

Korak za korakom so si naravovarstveniki in okoljevarstveniki prilaščali izključno pravico do načrtovanja v prostoru. Ob absolutni podpori medijev je okolje postalo bianko menica in izključna resnica. Gradnja, preoblikovanje prostora in razvoj naj bi bili vedno v službi kapitala, pohlepa in uničevanja našega zdravja. Dobro je edino storiti nič in zavreti vsako pobudo. Prostor nedejavnosti človeka pa si jemlje narava z zaraščanjem, večanjem populacij prostoživečih zveri, divjih prašičev, kormoranov. Fundamentalistično naravovarstvo in okoljevarstvo preprečujeta celo take posege v prostor, ki bi posredno ali neposredno sanirali in izboljšali stanje v okolju, ki bi ohranjali kulturno krajino, oblikovali pestrejšje ekosisteme.

Značilni primeri so vodne regulacije in akumulacije, sanacije kopov iz neproblematičnega materiala, ustvarjanje umetnih jezer in otokov, gradnja obvoznic, predorov itd.

Ko smo tik pred vstopom v EU morali določiti meje Nature 2000, so naravovarstveniki v tako rekoč zadnjih dneh in »čez palec« določili 36 % našega ozemlja za »Natura« in tako tam zapečatili razvoj. Pa ne le to. V letih, ki so sledila, so ekološko pomembna območja in druga varstva razširili na več kot 50 % Slovenije. Če druge države določijo v varstvenih režimih med 10 in 15 % svojega ozemlja, pa celo v njih omogočajo turistične, agrarne, energetske rabe, prometnice. V Švici smučarji uživajo na smučiščih z desetimi novimi žičnicami tik ob Matterhornu, najlepši gori Alp. Ko sem nekoč na sedežu alpske konvencije predsedujočega spraševal, kako to, da so v Dolomitih nove žičnice, gorske ceste, nova smučišča, da je nešteto kolesarskih in planinskih poti, saj so Dolomiti ne le v vseh mogočih varstvih, ampak tudi Unescova dediščina, sem dobil odgovor, da je vsaki državi prepuščeno, kako uresničuje varstvena načela, ter da Natura in druga varstva ne pomenijo zaviranja razvoja, prva tako ne komercialne rabe prostora.

Značilen primer prevlade varstva je na naši obali. Kljub samo centimetroma morske obale na Slovenca puščamo številne dele te popolnoma neizkoriščene, kot bi je imeli tisoč kilometrov ali več. Klifi, ki se rušijo, ogrožajo redke kopalce in ne omogočajo ne obalne promenade ne razgledne poti na zgornjem robu, naj bi bili znamenitost. Namesto da bi jih preoblikovali v položnejše bregove in terase, pod njimi uredili varne plaže, z izkopanim materialom pa oblikovali lagune in otoke. Ob vsem naštetem bi bilo še dovolj možnosti za ohranitev kakšnega najznačilnejšega odseka prvobitne narave, torej flišnega odloma.

Vsa čast varuhom Škocjanskega zatoka, ampak takih somornic je po Sredozemlju vse polno, in to ne skoraj sredi mesta. Ali ni nihče pomislil, da bi Koper tu potreboval notranji akvatorij za manjše ladje, proizvodnjo in popravila plovil in več drugih podjetij, ki nujno potrebujejo neposreden stik z morjem? Tretji pomol pristanišča Koper ali podaljšanje pomolov stalno spremljajo različne blokade in sumničavosti. Celó pri nujnem poglobljanju dna ob privezih novinarka ogorčeno raziskuje, kam je bil odložen mulj, kot da je šlo za radioaktivne odpadke! Ali res ne more biti novinarska novica, da s tem omogočamo pristajanje tudi največjih ladij?

In Sečoveljske soline! Tu smo po srečnih okoliščinah dobili veliko obmorsko ravnico, za katero je proizvodnja soli že zdavnaj preživeta in premalo donosna dejavnost za tako velik prostor. Tu bi lahko uredili umetne kanale za plovbo, marine in apartmajska naselja »na vodi«, slovensko »palmo«, podaljšanje piste letališča, poleg tega pa bi ohranili solinarski muzej na prostem.

Res je, da so varstveni režimi za Škocjanski zatok in Sečoveljske soline že nepovratno določili (ne)rabo tega prostora. Za klife in umetni otok morda še ni prepozno.

Namesto sklepa

Včasih so govorili, da je komunizem najpravičnejši in najnaprednejši družbeni sistem. Če ne deluje, ni treba zamenjati ideologije, ampak ljudi. Če Slovenija ni postala druga Švica, ni treba zamenjati naših gora, polj, gozdov, rek in potokov. Treba je zamenjati ...

.....
Prof. dr. Andrej Pogačnik, upokojenec

E-pošta: andrej807@gmail.com